Marianna Kniazian

Psychopedagogiczna istota samodzielnej badawczej pracy studentów

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (30-31), 82-90

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Marianna Kniazian

Psychopedagogiczna istota samodzielnej badawczej pracy studentów

Biorąc pod uwagę współczesne tendencje rozwoju oświaty, jej ukierunkowanie na zasady demokratyzacji, polikulturowości oraz antropocentryzmu powstaje potrzeba w przeglądzie istniejących naukowych ujęć treści i funkcji samodzielnej pracy badawczej osobowości, rozszerzenia i urozmaicenia spektrum organizacyjnych form tej pracy.

W światowej nauce pedagogicznej niejednokrotnie akcentowano na ważności samodzielnej pracy badawczej. Profesor M.Szymański podkreśla aktualność wzajemnych relacji między naukową i dydaktyczną pracą fachowca: "Jedność nauczania i badań naukowych jest jednym z kanonów współczesnej dydaktyki. Nauczanie oderwane od działalności naukowej grozi tym że urywa się związek między treścią oświaty i współczesną wiedzą naukową" [6, s.10]. M.Lipman, który rozpatruje różnorodne aspekty refleksyjnej działalności jak perspektywicznego środka rozwoju, samodzelności, krytyczności oraz analityczności myślenia uczniów, wskazuje, że "refleksyjny paradygmat rozpatruje oświatę jak badanie", przy tym działalność poznawcza skupia się nie na przyswajaniu informacji, a na osmyśleniu wewnętrznych relacji w badanych przedmiotach [3, s.6]. S.Honczarenko, W.Kusznir twierdzą, że we współczesnym systemie zawodowego kształcenia fachowców "koniecznie jest potrzebne stałe twórcze poszukiwanie, naukową podstawą którego jest wiedza metodologiczna, analiza metodologiczna" [1, s.7].

Celem naszego referatu jest rozpatrzenie specyfiki samodzielnej pracy badawczej studentów oraz wyświetlenie jej strukturalnego składu. Rozpatrzenie istoty samodzielnej pracy badawczej potrzebuje rozgraniczenia pojęć "samodzielna działalność" oraz "badawcza działalność", ukazania warunków dydaktycznych "przejścia" samodzielnej działalności w samodzielną badawczą. Dla rozwiązania tego problemu zwrócimy się do analizy kategorii "działalność" w filozoficznych, psychologicznych i pedagogicznych źródłach informacyjnych.

W nauce filozoficznej działalność jest rozpatrywana jako jedno z pojęć fundamentalnych, które w swojej treści mieści z jednej strony akt zetknięcia się woli podmiota skierowanej na stawiane celu i z drugiej strony obiektywne prawidłowości bytu. Odpowiednio do tego w strukturze działalności wyodrębnają ta-

kie elementy składowe: podmiotowy (podmiot, kształtujący cel) i obiektywny (przedmiot działalności, jej narzędzia, produkt). Naukowcy (10) podkreślają, że w systemie działalności mogą być wyodrębnione i bardziej szczegółowe elementy; zróżnicowanie podmiotowej składowej pozwala wyodrębnić takie jej elementy jak program działalności, potrzeby, motywy, zainteresowania.

Pod kątem widzenia psychologii działalność opisuje się jako specyficzna forma stosunku człowieka do otaczającego świata, treść której stanowi zmiana i przekształcenie rzeczywistości na podstawie przyswajania i rozwoju istniejących form kultury. Naukowcy (7) podają uogólnioną strukturę działalności, która składa się z takich elementów jak cel, środek, wynik, proces.

W pedagogicznych źródłach informacyjnych, a mianowicie w "Pedagogicznym słowniku encyklopedycznym", działalność jest rozpatrywana jako aktywne współdziałanie z otaczającą rzeczywistością, pod czas którego żywa istota występuje jako podmiot, który celowo wywiera wpływ na obiekt i w taki sposób zaspokaja swoje potrzeby. Autorzy określają taką schematyczną strukturę działalności: motywy, pobudzające do działalności; cele – wyniki, na osiągnięcie których ona jest skierowana; środki przy pomocy których ona się odbywa.

Otóż, uogólniając filozoficzne, psychologiczne, pedagogiczne konceptualne twierdzenia odnośnie istoty działalności, przychodzimy do wniosku, że na ogół działalność jest aktywnym przekształceniem przez człowieka otaczającego świata odpowiednio do jego potrzeb, motywów, zainteresowań.

Wynikiem takiego przekształcenia są niektóre osiągnięcia człowieka w duchowej, naukowej, materialnej dziedzinie rzeczywistości. Wielkie znaczenie mają wewnętrzne przekształcenia w moralnej, myślowej, emocjonalnej sferach człowieka, te "przyrosty" w strukturze jego osobowości, które określają "perspektywiczny progres" jejgo samorozwoju. Do głównych komponentów działalności należą cele, motywy, proces, wynik.

Wielkie znaczenie dla określenia treści i struktury samodzielnej działalności ma naukowa koncepcja zaproponowana przez K.Płatonowa odnośnie dialektycznego wzajemnego powiązania między okrelonym kierunkiem, działalnością i świadomością. K.Płatonow twierdził, iż osobowość, wykazując siebie w działalności, w ten sam czas jest jej przyczyną, ale kształtując się w świadomości, ona jest jej skutkiem. Działalność jako przejaw osobowości jest jej skutkiem, jednak jako czynnik jej kształtownia jest jej przyczyną. Projektując to twierdzenie w płaszczyznę samodzielnej działalności, można stwierdzić, że ta działalność, z jednej strony zapewnia rozwój osobowości oraz jej świadomości (światopoglądu, wartości, kultury metodologicznej, opanowania procesualnymi charakterystykami każdej dziedziny życiowej twórczości i tp), z innej strony ukształtowane właściwości osobowościowe (uświadamiane cele, pozytywne motywy, pragnie-

nie do samorealizacji w określonym rodzaju działalności, techniki refleksyjne, opanowane procedury twórczości i tp) występują przyczyną i środkiem optymizacji indywidualnej organizacji samodzielnej pracy.

W celu argumentacji naszej pozycji odnośnie istoty i struktury samodzielnej działalności studentów, charakteru kierownictwa nią przeprowadziliśmy badania źródeł naukowych, które odzwierciedlają etymologiczne, lingwistyczne oraz dydaktyczne aspekty pojęcia "samodzielna praca".

Analiza etymologii rdzenia przymiotnika "samodzielny" "sam" według "Etymologicznego słownika rosyjskiego języka" (G.Cyganienko) świadczy, że ten rdzeń ma takie znaczenia: "osobiście, bezpośrednio", "bez obcej pomocy", "wskazówka na ważność, znaczenie osoby lub przedmiotu", pospolicie – "gospodarz, głowa". Współczesny wyraz "sam" powstało ze staroruskiego "самъ", który swoją koleją, pochodzi z prasłowiańskiego "samъ", które pochodzi z indoeuropejskiego "sōmos" – "jeden". Bardzo stare znaczenie tego wyrazu – "jeden, po jednemu" [11, s.367].

W "Wielkim tłumacznym słowniku współczesnego ukraińskiego języka" (pod redakcją W. Buseła) przytoczono następujące znaczenia przymiotnika "samodzielny": "Który nie przebywa pod czyjąś władzą; nie podporządkowany, nie podlegający komu-, czemu-bądź. Zdolny działać sam, bez cudzej pomocy lub kierownictwa; zdolny na nie zależne działania, postępowania" [8, s.1101].

Uważamy, że dla naszego badania jest interesujące to, że, przymiotnik "samodzielny" tłumacuy się na język francuzki jak indépendant, włoski - indipendente, hiszpański - independiente, angielski – independent. Główne znaczenie tych wyrazów jest "nie zależny". W wymienionych językach nie istnieje oddzielnego wyrazu dla określenia znaczeniowego niuansu "samodzielny", w tych językach "samodzielny" oraz "nie zależny" zgadzają się ze sobą. W odróżnieniu od tych języków język niemiecki ma werbalną formę "selbständig" – "samodzielny".

Więc, etymologiczne i lingwistyczne badanie przymiotnika "samodzielny" i jego rdzenia "sam" krystalizuje się znaczenie tego wyrazu jak "ten, który odbywa się bez cudzej pomocy, własnymi siłami, nie zależnie od innych". Jednak, trzeba zaznaczyć, że w dydaktyce istnieją różne podejścia do określenia stopnia realizacji niezależności i samodzielności studentów i uczniów w ich samodzielnej działalności.

S.Honczarenko w «Ukraińskim pedagogicznym słowniku» twierdzi, że pod samodzielną poznawczą pracą uczniów trzeba rozumieć różne rodzaje indywidualnej i zespołowej dydaktycznej działalności, prowadzonej przez nich na zajęciach lub w domu według zadań nauczyciela, pod jego kierownictwem, ale bez jego bezpośredniego udziału. S.Honczarenko wskazuje na zależność efektywnej samodzielnej pracy uczniów od jakości kierownictwa nią ze strony nauczyciela.

Uczony rozpatruje główne formy tego rodzaju działalności poznawczej, wśród których na naszą naukową uwagę zasługują takie formy charakteru badawczo-twórczego, jak samodzielna obserwacja, badawcza działalność, konstruowanie i modelowanie.

Z punktu widzenia zawodowego kształcenia studentów interesujące jest podejście O.Moroza, który podkreśla rolę samozarządzania studenta w jego samodzielnej pracy odpowiednio do postawionych zadań. On wymienia następujące priorytety tej pracy: przyswajanie niezbędnej wiedzy (aspekty merytoryczne); rozwój zdolności do samodzielnej organizacji swojej działalności odpowiednio do postawionych zadań (aspekty motywacyjno-procesualne); opanowanie umiejętnościami planowo i systematycznie pracować, myśleć, kształtować swój styl umysłowej działalności (procesualne aspekty).

Charakter zarządzania pracą samodzielną również widać z określenia, zaproponowanego przez G.Romanową. Badając indywidualno-typologiczne czynniki rezultatywności samodzielnej pracy naukowiec, nie bez podstaw dowodzi, że ta praca jest realizowana na podstawie samozarządzania studentów jednocześnie z systemowym pośrednim zarządzaniem ze strony wykładowców.

Systematyzacja wyżej wymienionych określeń samodzielnej pracy studentów pozwala przyjść do wniosku, że główna uwaga naukowców skupia się dookoła następujących aspektów samodzielnej działalności: merytoryczny (opanowanie studentami systemem zawodowo orientowanej wiedzy), procesualny (kształtowanie operacji umysłowych, umiejętności refleksyjnych, metod poznania naukowego, które zapewniają obiektywność zawodowej działalności osobowości), motywacyjny (kształtowanie potrzeby w wzbogaceniu własnej wiedzy, wychowania samodzielności jak cechy charakteru, rozwój pozytywnej motywacji samodzielnej pracy dydaktycznej). Przy tym większość naukowych pozycji skupia się na tym, że samodzielna praca dokonywa się na podstawie samozarządzania studentów jednocześnie z systemowym pośrednim zarządzaniem ze strony wykładowcy, ale bez jego bezpośredniej pomocy.

Między tym w pedagogicznej nauce istnieje pozycja (P.Pidkasisty), odpowiednio do której wiodącą cechą samodzielnej działalności jest nie charakter zarządzania (praca bez cudzej pomocy lub przy tej pomocy), a charakter stawiania i realizacji celu. Według pozycji P.Pidkasistego w samodzielnej działalności jej cel jednocześnie pełni funkcję zarządzania tą działalnością. Trzonem samodzielnej działalności jest zbieżność celu działalności (stawianie celu) z celem zarządzania tą działalnością (realizacją celu). Wyjaśniając ten mechanizm, P.Pidkasisty podkreśla że działania studenta mieszczą w sobie wypracowanie celu i programu działalności, określenie sposobów rozwiązania zadania i kontrolę nad procesem rozwiązania zadania.

Więc, analiza funduszy naukowych świadczy, że można określić dwa wiodące kierunki badań pracy samodzielnej: wyświetlenie jej funkcjonowania z pozycji kategorii zarządzania (S.Honczarenko, O.Moroz, H.Romanowa); wyjaśnienie jej istoty ze względu na prawidłowości wyjawlenie takich myślowych procesów osobowości, jak stawianie celu i realizacja celu (P.Pidkasisty).

Biorąc pod uwagę przeanalizowane przez nas filozoficzno-metodologiczne, lingwistyczne oraz dydaktyczne pozycje odnośnie istoty i struktury kategorii "działalność i "samodzielna działalność", zaproponujemy własną wersję określenia fenomenu "samodzielna działalność studentów": jest to działalność poznawcza, skierowana na przyswajanie przez studentów systemu wartości samodzielnego opanowania wiedzą o świecie, rozwój pozytywnej wewnętrznej motywacji studentów, opanowanie treścią ich kształcenia zawodowego, kształtowania umiejętności metodologiczno-badawczych i refleksyjnych, optymizujących proces kształtowania osobowości jako fachowca.

W nauce pedagogicznej istnieje kilka tendecji do klasyfikacji rodzajów samodzielnej pracy. Uwzględniając skalę wyjawlenia twórczego charakteru samodzielnej działalności została ukształtowana pozycja (O.Nilson) rozpatrywać jakikolwiek rodzaj tej pracy jako twórczy: "...nie możemy wymienić żadnego zadania, pod czas wykonania którego u uczniów szkoły nie występowałyby elementy produktywności" [78]. Z punktu widzenia ujawnienia samodzielności ucznia naukowiec wydziela niesamodzielną, półsamodzielną, samodzielną pracę.

Biorąc pod uwagę kryteria charakteru przebiegu poznawczych działań w procesie opanowania i opracowania nowej informacji, P.Pidkasisty wydziela cztery rodzaje samodzielnych działań:

- odtwarzające według wzoru, w trakcie wykonania których od studenta wymaga się zapamiętać i odtworzyć niektórą informację dla opanowania elementami przygotowania do samodzielnej pracy;
- rekonstrukcyjno-wariatywne, główną różnicą których jest odtworzenie nie tylko funkcjonalnych charakterystyk wiedzy, ale również struktury tej wiedzy w całości. Studenci mają rekonstruować nabyty system wiedzy, ustalić jej relacje z innymi systemami, zrobić niektóre uogólnienia;
- heurystyczne, kiedy w centrum uwagi procesu dydaktycznego stawia się rozwiązanie oddzielnych "mini problemów" ogólnego problemu. Studenci zajmują się poszukiwaniem środków wykorzystania przyswojonej wiedzy jak instrumentów ujawnienia ich funkcjonalnych zależności;
- twórcze (badawcze), pod czas których student jest skierowany na wielostronne poznanie zjawisk, wyświetlenie ich nowych aspektów, stawianie hipotez, opracowanie środków pracy eksperymentalnej, przeprowadzenie osobistej oceny badanych obiektów.

Wykorzystując zaproponowany przez P.Pidkasistego system samodzielnych prac w zawodowym kształceniu nauczyciela, trzeba podkreślić, że jego trzy pierwsze rodzaje służą tylko bazą dla opanowania działalnością samodzielno-badawczą. Pierwsze dwa rodzaje (odtwarzające według wzoru i rekonstrukcyjno-wariatywne zadania) są skierowane na kształtowanie "umiejętności kognitywnych"; te rodzaje sprzyjają posiadaniu przez studenta algorytmami samodzielnej pracy jako narzędzi poznawczych.

Czwarty rodzaj samodzielnej pracy – twórczy (badawczy) – sprzyja kształtowaniu metakognitywnych form myślenia, charakterystyczną cechą którego jest refleksja procedury przebiegu umysłowych procesów. Biorąc pod uwagę ostatnie wymogi Procesu Bolońskiego odnośnie zawodowego kształcenia kadry wielką aktualność ma opanowanie przez przyszłego fachowca metodologicznymi i refleksyjnymi umiejętnościami, które uogólniają procedury poznania i rozszerzają kontekst działalności studenta. Szczególne znaczenie ma refleksja osobowości w kierunkach uświadamiania własnej kognitywnej, wartościowej, emocjonalnej, motywacyjnej przestrzeni. Naukowcy z kraju i zagranicy podkreślają metodologiczną refleksję studenta jednocześnie z analizą przedmiotowej treści tego materiału, którego się uczą (M.Lipman, P.Pidkasisty, M.Chołodna). Nauczanie na tych zasadach może być realizowane tylko dzięki szyrokiemu wprowadzeniu samodzielnej pracy o charakterze badawczym (J.Dewey). Właśnie ten rodzaj pracy poznawczej studentów jest najwyższą fazą realizacji samodzielnej pracy w procesie dydaktycznym. W kontekście kształcenia akademickiego on ma znaczenie priorytetowe, ponieważ opanowanie umiejętnościami reprodukcyjnymi i rekonstrukcyjnymi odbywa się w okresie przed studiami. Oprócz tego samodzielna praca w najwyższej fazie swego przebiegu – samodzielno-badawczym – zajmuje ciężar właściwy czasu nauczania studenta.

Analiza prac naukowych (7, 9, 10) świadczy, że działalność badawcza – to środek nauczania na empirycznym i teoretycznym poziomach światu otaczającego, prawidłowości funkcjonowania jego zjawisk w kontekście ich relacji systemowych w celu zwiększenia społeczno-historycznego i osobowościowego doświadczenia. Działalność badawcza reguluje się przy pomocy kompleksu działań, które odzwierciedlają jej wiodące szczeble: wysunięcie problemu, zadań i hipotezy; teoretyczna analiza źródeł naukowych; argumentacja autorskiego ujęcia przestiudowania problemu; dobór metodów badania; organizacja eksperymentu; analiza, uogólnianie, formułowanie wniosków.

Synteza wymienionych wariantów określenia fenomenów "samodzielna działalność studentów" i "działalność badawcza", zrobiona na podstawie uogólnienia ich wiodących charakterystyk w płaszczyźnie funkcjonalnego, procedurowego, strukturalnego aspektów pozwala zaproponować takie określenie fenomenu "sa-

modzielna badawcza działalność studenta": jest to poznawcza działalność twórczego charakteru sprzyjająca rozwojowi metodologicznej kultury osobowości, jej systemowemu myśleniu krytycznemu, opanowaniu techniką refleksyjnego samopoznania, przygotowaniu do efektywnej realizacji naukowego poszukiwania. Struktura samodzielnej badawczej działalności składa się z takich elementów: *motywacyjno-wartościowego, merytorycznego, procesualno-operacyjnego, refleksyjnego*, gdzie

- *motywacyjno-wartościowy element* odzwierciedla pragnienie osobowości do poznania, twórczości, aktywnego produkcyjnego życia, stałego samorozwoju. Dane wartości, odzwierciedlając się w życiowych celach, ideałach, przekonaniach, występują motywami-jakościami które regulują jak samodzielną badawczą pracę, tak i całą życiową działalność osobowości, określając jej pozycje światopoglądowe. Życiowe cele, odzwierciedlając wartości osobowości, mieszczą sensotwórcze orientyry, które określają wizję człowieka swojej roli w świecie. Dla przyszłego nauczyciela zasadniczo ważne życiowe cele są: stworzenie poznawczego twórczego innowacyjnego środowiska w społeczeństwie; wychowanie człowieka z wysokim poziomem uświadamiania swojej narodowej i osobistej godności; samoudoskonalenie w celu udoskonalenia innych; samorozwój pozwalający w dynamiczny sposób orientować się w zawodowóej naukowej, poznawczej, kulturalnej przestrzeni;
- *element merytoryczny* odzwierciedla kompleks dziedzin, badanych przez studenta. Jest to naukowa informacja odnośnie treści, struktury i algorytmów współczesnych innowacyjnych dydaktycznych i wychowawczych technologii. Student również bada prawidłowości naukowo-pedagogicznej działalności nauczyciela w podsystemach "nauczyciel-uczeń", "nauczyciel-klasa", "nauczyciel-rodzice", "nauczyciel-zespół pedagogiczny", co pozwala ukształtować system integrowanej polidyscyplinarnej teoretycznej wiedzy, swobodnie przenosić ją do nowych sytuacji wykorzystania, szybko szukać sprzeczności w teoriach i wypowiedzeniach, ujawniać wieloaspektowe relacje między faktami pedagogicznej rzeczywistości. Przyszły pedagog opanowuje funkcjonalnymi aspektami zawodowej pracy pedagogicznej, do których należy diagnostyczny, kreatywno-konstrukcyjny, organizacyjno-przetwarzający, prognostyczny;
- *procesualno-operacyjny element* przewiduje opanowanie przez studentów takimi działaniami badawczami: kształtowanie badawczego zamiaru; generacja szerokiej skali oryginalnych idei; wysunięcie systemu hipotez, ich mobilna analiza i rekonstrukcja; elastyczność, pełna logika planowania i programowania badania; dobór i komponowanie metod badania; poszukiwanie kilku programów rozwoju zjawisk; systematyzacja i uogólnienie zdobytej

informacji; stworzenie konceptualnego modelu funkcjonowania pedagogicznego zjawiska; przegrywanie kilku wariantów rozwiązania problemu; opracowanie uogólnionych strategii co do organizacji i wcielenia eksperymentalnej kształtującej technologii; wizja perspektywiczności wniosków i uogólnień;

- *refleksyjny element* realizuje się przez samorozkrycie, samoprojekcję i samorealizację studenta jako fachowca-badacza. Samorozkrycie przewiduje zanurzenie we wnętrzny świat swoich uczuć, myśli, postaw; rozumienie swojej życiowej pozycji i ideałów. Jest to realizowane przez samoobserwację, analizę samopoczucia, samoocenę. Na podstawie realizowanej samooceny student przechodzi do samoprojekcji, która obejmuje określenie wektorów swojego perspektywicznego stanowienia jako badacza, budowę strategii następnego samorozwoju. Na podstawie analizy swoich motywów, celów, systemu osobistych prawd tudent opracowuje projekty maksymalnej realizacji swojego potencjału. *Samorealizacja* przewiduje samokierowanie osobistym wzrostem zawodowym, dynamiczną mobilizację swoich sił w wielu sytuacjach problemowych, budowę i wcielenie swojej oryginalnej zawodowej działalności. Samorozkrycie, samoprojekcja i samorealizacja sprzyjają stabilizacji samodzielnej badawczej działalności studentów, ustawiczności i dynamiczności jej funkcjonowania.

Więc, samodzielna badawcza działalności studentów jest poznawczą twórczą działalnością, która przede wszystkim jest skierowana na samorozwój ich wartości humanistycznych, zaciekawienia pracą pedagogiczną, opanowanie metodologią poszukiwania naukowego, metodami rwfleksji, rozszerzających "obszar jej mośliwości", podwyższają konkurencyjność i dynamikę osobistego wzrostu.

Bibliografia

1. Гончаренко С., Кушнір В. Педагогічний процес з погляду "філософії XXI ст." // Шлях освіти. – 2005. - №1. – С.2-7.
2. Дьюї Д. Демократія і освіта. – Львів, 2003. – 294 с.
3. Ліпман Мет'ю Рефлексивна модель практики освіти // Шлях освіти. – 2005 - № 1. – С.7-15.
4. Нильсон О.А. Теория и практика самостоятельной работы учащихся. – Таллин, 1976. – С.78.
5. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. – М., 1980, - 240 с.

6. Шиманський М. Викладач вищої школи: Майстер, Провідник, Партнер студентів // Вісник Львівського університету. – 2005. – Вип.19. – Ч.1. – С.7-15.
7. Большой психологический словарь / Сост. Б.Мещеряков, В.Зинченко. – Спб, 2003. – 672 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., 2004. – С.1101.
9. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 374 с.
10. Новейший философский словарь. – М., 2003. – 1280 с.
11. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – К., 1989. – С.367.

Summary

In the article a students specification of self-reliant research labour in Ukraina has been shown. The text draws the reader attention on the need of education for a dialogue as a relevant factor shaping national attitudes of local inhabitants.